

Juristrollen under 200 år

Av Anders Kjellström

I höstas var jag och såg en av de filmer man måste se i Sverige. Det var Bo Widerbergs »Mannen från Mallorca«. Det var i och för sig en proffsigt gjord actionfilm, men vid sidan om hjältarna fanns det ett par figurer som intresserade mig. Det var juristerna. Den ene var justitieminister, som gick på horhus, skyddade brottslingar, och var i det stora hela allmänt drummelaktig. Den andra var en yngre jurist i polischefskarriären, även han snobbig och drummelaktig, bl.a. stjäler han hjältens fru.

Detta är inga tillfälligheter. Det är det traditionella sättet att beskriva jurister i litteratur och film under de senaste 100 åren. Jag tror att detta i längden kan bli destruktivt för den enskilde juristen, därför att vi undgår inte att bli påverkade av den allmänna bilden samhället har av oss. Om jag dagligen hör att min näsa är blå, tror jag själv på detta till slut. Vår identitet skapas till stor del av omgivningens förväntningar.

Var och hur skapas då denna bild av juristen? Såvitt jag kan bedöma börjar denna bild växa fram för drygt 100 år sedan och den har i viss mån skapats av juristerna själva.

I Anton Mengers, »Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen«, vilken ju egentligen är en kritik av BGB ger Menger följande bild av den tyskspråkiga juristkåren år 1891,¹⁾

■ »alla länders jurister till följd av sin bildningsgång och sina intressen äro benägna att betrakta sig uteslutande som tjänare och representanter för de besittande klasserna... Den överväldigande majoriteten /av dem/ har alltid gått i de rike och mäktiges tross, och representerat dessas verkliga intressen med samma iver som de företrätt deras dårskap och övermod.«

I Sverige fanns det något tidigare en jurist som var inne på liknande tankegångar och det var en rådman i Malmö vid namn Nils Herman

Quiding. Under 1870-talet ger han ut en tjock volym med titeln »Slutliiquid med Sveriges lag. Här gör han rent hus med samtliga balkar i 1734 års lag. Det mest intressanta är dock hans utsagor om rätten och rättsvetenskapen. De liknar den marxistiska tanken om den bortvittrande staten som Lenin anknuter till i »Staten och revolutionen«. Quiding säger följande,²⁾

■ »Från världens skapelse till denna stund har menskligheten icke varit utsatt för ett större själfbedrägeri än det, som rätten förorsakat henne. Huru denna urtidens missgerning, som jag kallat syndafallet, kunnat gifva anledning till en lära af sådant omfång som nutidens rättsvetenskap och så mångsidigt bearbetad af de klyftigaste hufvuden, allt på fullt allvar och med full tro på lärans rationela grund, det skulle vara för oss obegripligt, om vi icke i andra rigtningar lärt känna, huru lätt menniskoanden råkar på afvägar, och huru ihärdigt han fortsätter sin villfarelse, sedan han en gång blifvit undergifven vanans makt. Jag behöfver blott hänvisa på den rol, som i fordna tider en märklig men falsk vetenskap spelat, nemligen astrologien. Likaså kunna nämnas alkemien och magien. Dessa nu utskrattade vetenskaper hafva haft sin period af lysande hyllning, och stora snillen hafva offrat på deras altaren.«

Och några meningar längre fram gör han en konklusion,

■ »Männe icke både detta slags teologi och jurisprudencen äro vetenskaper, som en gång skola betraktas på samma sätt, som vi nu betrakta astrologien?«

Om då rättvetenskapen och rätten är dömda till att försvinna, vad skall då ske med våra jurister? Jo, dessa är i stort sett lika överflödiga som den vetenskap de representerar. Quiding ger följande bild av sina ämbertskollegor,³⁾

■ »Derigenom att samhället är grundadt på och genomträngdt af rättens element har det slag af embetsmän, som jag kallat de öfverflödiga, det vill säga de som tillkommit blott för rättens skull, och med den försvinna, nemligen domare med deras följe, prester och krigare, kommit att utgöra det enormt öfvervägande antalet. Deras makt öfver individens väl och ve, den godtycklighet som rättens osäkerhet tillåter vid denna makts utöfning och de fruktansvärda summor, som deras aflösning fordrar, hafva i förening under alla tider frambragt till och med hos öfverklassen själf det misstroende att icke säga hat, hvarför denna väldiga liga af embetsmän, fastän man långtifrån insett dess verkliga natur och huru den skulle kunna undvaras, är vorden föremål. Den egentligen är det, som framkallat benämningen af byråkrati med en ful betydelse.«

Något längre fram fortsätter han med en sorts konklusion,⁴⁾

■ »Häraf torde kunna förklaras våra embetsmäns i allmänhet ådagalagda undergifvenhet under vanans makt, hvarutom de icke kunna försätta sig, deras stelande i ärfda former samt deras konservativa och stationära politisk åtanke-sätt.«

Vilken blev då konsekvensen för Quiding personligen av de insikter han vunnit. Jo, han tog konsekvenserna av sina insikter och förstod att en framtida ämbetsmannakarriär blev en omöjlighet. Han lämnade sitt arbete som rådman 1879. Quidings skrivelser fick inget inflytande på svensk juridisk debatt, han stod för långt vid sidan om den etablerade samtalsstenen. Det var dock två andra personer som läste och uppskattade Quiding i Sverige under 1800-talet. Den ena var en ung författare som 1884 skriver till en konstnärsvän om Quidings skrift,⁵⁾

■ »Gör mig nu den glädjen att läsa denna bok jag sänder dig. Den är skriven af den man som först af alla genomskådat eländet. Han har först af alla sett en glimt af hvori Samhällets Hemlighet, det Bakvändas nästan outgrundliga mysterium ligger! Det är en profet! Naturligtvis behandlad som en själssjuk.«

och i slutet upprepar han för säkerhets skull,

■ »»Thet äär Biblia. Thet äär all then Heeliga Skriff! För mig!«?»«

Brevets mottagare är Carl Larsson och avsändaren är August Strindberg. Denna Strindbergs inställning till juridik och jurister återkommer han till ett flertal gånger. Helt i Quidinsk anda är hans avsnitt om lagarna i Liten katekes för underklassen.⁶⁾

■ »Vad är lagar?

Överklassens uppfinning att på så kallad laglig väg hålla underklassen under sig.

Har överklassen skrivit lågarne?

Jaa!

I sitt intresse mot underklassen?

Ja, naturligtvis!

Vad är det första överklassen fordrar av underklassen gentemot lagarne.

Aktning för lagarne.

Därav domarens oavsättlighet (av underklassen).

Är man således skyldig aktning för lagarne?

Ja, när de blir aktning värda.

Om man skulle ha absolut aktning för alla lagar, så kunde man ju aldrig få några bättre.

Hur skall lagkommittén kunna arbeta på lagarnas förbättring, om den icke hyser missaktning för det bestående.

I denna stund kunna alla katoliker, judar, baptister och andra som förneka den »rena evangeliska läran« i Sverige sättas i fängelse.

Och ändock fordrar man aktning för den lagen, och det oaktat justitieministern själv offentligt tillkännagivit sin missaktning med densamma.

Är icke riksdagen lagstiftande församling?

Jo, ibland, men riksdagen är icke underklassen.

Vad är straff som ådömes av lag?

Överklassens hämnd på underklassens angrepp på lagarne som äro stiftade av överklassen.

Underklassen borde anse som sin skyldighet att hämnas alla oförrätter, ty med att tiga och lida gör man sina medmänniskor orädd.

Självhämnaden avskaffades av överklassen. Det var ett vrida vapnet ur handen på underklassen. Överklassen behöll självhämnaden för egen räkning och gjorde den »laglig«.

Den andre som läste Quiding i Sverige var en fd astronomie studerande vid namn Hjalmar Branting. Han skrev en lång nekrolog över Quiding år 1886.⁷⁾

Han framställs av Branting som banbrytaren för de socialistiska idéerna i Sverige och som den som skapade termerna överklass och underklass. Om den andre grundläggaren av den svenska arbetarrörelsen Mäster Palm läst Quiding har jag ingen aning om, men nog låter det Quidinskt när Palm skriver följande om våra kolleger för hundra år sedan,⁸⁾

■ »Vidare måste alla spetsfundiga lagar avskaffas, ty de kunna »tolkas« och endast de naturliga lagarne blifva gällande; härigenom kommer mänskligheten att befrias från en av de största förbannelser, som näst prästerna gjort mest ont i världen, nämligen juristerna »lagvrängarna« är rätta namnet. Kunde man räkna alla de juridiska brott, som äro begångna, alla olycker de orsakat, de tårar, de förbannelser och förtviflan de framkallat, så skulle mänskligheten häpnat och det blefve en fråga om folket ens ville införa någon skriven lag alls.«

Utopister, kulturradikaler, socialister, skräddare och astronomer, om en sak verkar de alla vara överens i det sena 1800-talets Sverige, JURISTERNA VAR ETT PACK. Det är denna bild som då skapas som följer med oss vart vi än går. Det är denna bild som svenska popu-

lister, alltifrån Jan Guillou till Leif G.W. Persson, spelar på och skördar rikedom och ära med.

Har det då alltid varit så här? Har juristerna alltid varit menlösa redskap i maktens händer? Nej knappast. Låt oss gå ytterligare hundra år tillbaks i tiden, till 1780-talet.

Den 26 och 27 januari 1789 är det upplopp i Rennes i Bretagne.⁹⁾ Det är adeln som tillsammans med köpt trasproletariat jagar juris studeranden och advokater genom gatorna och misshandlar dem. I viss mån gjorde adeln rätt, därför att det är dessa grupper som drygt ett halvår senare kommer att krossa den feodala strukturen.

När riksständerna samlades i Versailles den 5 maj samma år (för första gången sedan 1614) bestod de av tre olika ståndsförsamlingar. Adeln hade trehundra representanter, prästerna trehundra och tredje ståndet hade sexhundra representanter. Av tredje ståndets sexhundra representanter var $\frac{2}{3}$ jurister och antalet advokater uppskattas till mellan 240 och 270 stycken.¹⁰⁾

Det var dessa som den 4 augusti 1789 lät avskaffa hela den feodala juridiska bråten med privilegier och annat och som den 27 augusti 1789 lät proklamera följande,¹¹⁾

■»*Art. 1.* Människorna födas och förbliva fria och till rättigheter likställda. Sociala skillnader må grunda sig allenast på allmänt intresse.

Art. 2. Syftet med all samhällelig sammanslutning är att skydda och bevara människans naturliga och omistliga rättigheter. Dessa rättigheter äro rätten till frihet, rätten till egendom, rätten til personlig säkerhet och rätten till motstånd mot förtryck.

Art. 3. Grunden till all suveränitet vilar ytterst hos folket. Ingen sammanslutning, ej heller någon person må utöva myndighet, som inte uttryckligen härleder sig därifrån.

Art. 4. Frihet innebär makt att göra vadhelst som icke skadar någon annan; för utövning av varje människas naturliga rättigheter finnas därför inga andra gränser än de, som tillförsäkrar samhällets övriga medlemmar åtnjutandet av samma rättigheter. Dessa gränser må allenast genom lag fastställas.«

När den lagstiftande församlingen höll sitt första möte den 1 oktober 1791 bestod den av 745 ledamöter, drygt 300 var advokater och ett hundratal till var jurister.¹²⁾

Juristerna hade således majoritet i församlingen. Robespierre, Danton och Camille Desmoulins, alla var de advokater som läst sin Rousseau och som tagit naturrättens tal om människans fri- och rättigheter på allvar.

Detta uppmärksammades naturligtvis av revolutionens fiender. Den del av den franska adeln som gått i landsflykt talade föraktfullt

om advokatrepubliken och republikens armé kallades lika nedsättande för advokatarmén. Det är denna armé som var grundstommen till den Napoleonska.

Emigranterna och reaktionen i Europa var övertygade om att armén skulle falla ihop som ett korthus och invaderade Frankrike för att »befria« det. Vid Valmy den 20 september 1792 mötte den självsäkra reaktionen den nybildade advokatarmén. Reaktionen var tvungen att ge vika för juristerna och Napoleons kanoner. Revolutionen var räddad och den feodala reaktionen var driven på flykten. Det var de franska juristerna som såväl teoretiskt som praktiskt förvisade absolutism och privilegiesamhälle till romanerna och kostymfilmernas värld. Detta är en av de mest heroiska perioder i den europeiska historien och juristerna var drivande och hade i många fall ledningen av denna historiska process. Varför förändras då situationen så totalt under nästa sekel. Varför förvandlas juristerna från barrikadkämpar till maktens mähän? Såvitt jag kan bedöma måste detta vara en av de mest centrala frågorna i den moderna rättshistorien. Jag har försökt att hitta olika tolkningsmodeller av skillnaden mellan 1780 och 1880, för att se om någon kan förklara verkligheten för oss.

Det första man kommer att tänka på är utvecklingen från den förnuftsintriktade naturrätten till den romantiska och reaktionära historiska skolan. Om historien och inte förnuftet skall avgöra rättens innehåll kan detta bara gagna reaktionen och enfalden. Här finns ett absolut samband, men detta kan inte enbart användas som förklaringsmodell, det hade blivit en lite väl idealistisk historiemodell.

En annan förklaringsmodell skulle kunna ligga i naturrättens egen rättskällelära. Enligt denna är lagen det allena saliggörande och domaren skall enbart följa lagens klara bokstav. Om detta skall gälla alla jurister kommer dessa att avintellektualiseras och enbart bli nickedockor åt paragraferna. Naturrättens revolutionärer kommer således automatiskt att underodna sig makten. Den marxistiska förklaringsmodellen i sin tur betonar att juristerna är en del av borgerligheten och att denna är revolutionär till 1848, men att den därefter sluter sig till reaktionen. Anledningen till detta är att 1848 visade sig proletariatet som organiserad social kraft och detta skrämde borgerligheten över till de gamla makthavarna. Juristerna är så intimt förknippade med denna borgerlighet så att de kan inte leva något eget liv vid sidan om den borgerlighet som nu givit upp sina radikala mål. Då borgerligheten slutat att vara radikal måste juristerna automatiskt följa med i denna politiska frontförskjutning, och hamna i skottgluggen för allt som 1880-tals radikalerna stod för.

Dessa tre förklaringsmodeller behöver inte stå i motsats till varandra, de kan vara sanna alla tre, fastän var och en på sitt plan.

Vilken möjlighet till social roll har då vi 1980-talets jurister? Har vi någon möjlighet att gripa tillbaks på arvet ifrån 1780-talet och övervinna den roll som vi mer eller mindre spelat sedan 1880-talet. Ja, det kära kolleger leder till en diskussion om juristens roll i demokratin och välfärdsstaten, en diskussion som knappast har börjat ännu.

NOTER

- 1) Nils Herman Quiding: Slutliqvid med Sveriges lag. Efterskrift sid 1, Avesta 1978.
- 2) A.a. Bok I sid 30-31.
- 3) A.a. Bok II sid 28.
- 4) A.a. Bok II sid 28.
- 5) A.a. Efterskrift sid I.
- 6) August Strindberg: Ordet i min makt sid 114-116, Stockholm 1968.
- 7) Återfinnes i Hjalmar Branting: Tal och Skrifter X, sid 9-13, Stockholm 1929.
- 8) August Palm: Artiklar på 60-årsdagen, sid 56, Stockholm 1909.
- 9) George Rudé: Det revolutionära Europa 1783-1815, sid 75, Malmö 1967.
- 10) Bergman-Svensén: Världshistorien, sid 21, Leipzig 1923.
- 11) Larsson: Politiska ideologier, sid 85, Uppsala 1971.
- 12) Bergman-Svensén, sid 66.